

áját [1894], mely a durva (a) *kutya faszát* szé-
ítő célzatú elcsavarása. Hasonlóan jött létre az
stenfáját kifejezés is. A *kutyafáját* a 20. szá-
adra elvesztette eredeti durva jelentését, és in-
ább tréfás kifejezéssé vált. Idetartoznak még a
utyamarás [1669], *kutyagumi* [1910] összeté-
lek is.

utyatej [1761] 'egy fajta gyomnövény; pity-
ang' Összetett szó. Előtagja a *kurya* 'rossz, ér-
éktelen, hamis, hitvány; mérgező' melléknév,
utótagja pedig a *tej* főnév. Az utótág a növény
zárában lévő tejszerű nedvre, előtagja pedig
ennek csípős, élvezhetetlen ízére utal. 'Kutya'
elentésű előtag más nyelvek növényneveiben
s szerepel, vö. angol *dog-rose* 'vadrózsa'.

utyul [1762] Hangutánzó eredetű. Hangalak-
a eredetileg a keverés, kavarási, illetve a vízben
árás, pancsolás zaját jelenítette meg. A *kotyog*,
otyval, illetve *kutat* igék szócsaládjával függ
össze. A szóvégi *-ul* gyakorító igéképző. Első-
orban nyelvjárásainkban használatos, de a köz-
nyelv is ismeri.

uvasz [1511] Bizonytalan eredetű esetleg jö-
vevényyszó egy török nyelvből, vö. kipcsak
ubas 'egy fajta kutya'. Ez végső soron a török
gov- 'vadászik' igeire vezethető vissza. A ma-
gyarba **qubas* alakban került. A magyarzat
bizonytalanságát a kevés török adat okozza. A
zokatlan török *b >* magyar *v* hangmegfelelésre
vö. *teve*. Elsőként 'hitvány ember' jelentésben
adatokkal, eredeti jelentése 'egy fajta nagytes-
ű házőrző kutya' [1560 k.] lehetett.

uvik [1793] Vitatott eredetű. 1. Belső fejle-
nény. Hangutánzó eredetű. Hangalakja a madár
ajátos hangját jeleníti meg. Hasonló eredetű
zóra vö. olasz *civeta* 'kuvik'. 2. Nyugati szláv
övevényyszó, vö. cseh nyelvjárási *kuvik*, szlovák
uvik, lengyel régi nyelvi *kuwik*, *kuwiek*: 'kuvik'.
A szláv szavak hangutánzó eredetűek. Mivel a
uvik szó a magyarban is és a szláv nyelvekben is
hangutánzó eredetre vezethető vissza, a szláv és
magyar szavak összefüggése nem világos.

übli [1839] 'veder; börtönben az emberi szük-
ség végzésére való fedelese edény' Német jöve-
vényyszó, vö. német *Kübel*, bajor-osztrák *kibl*:
vödör, kann, bödön; árnyékszékcsöbör'. A

német szó az óprovenszál *cubel* 'kis kád' fő-
névre vezethető vissza. Az óprovenszál szó a
latin *cupa* 'dézsa, hordó' átvétele. A bizalmas
társalgási nyelv szava.

küld [1372 u.] Származékszó. Egy önállóan
nem adatható szótó *-d* gyakorító igéképzővel
ellátott alakja, a képzőre vö. *mond*. A szótó is-
meretlen eredetű. A *küld* eredeti 'felszólít vala-
kit, hogy menjen' jelentéséből jelentésszűkülés-
sel alakult ki a 'delegál, megbízottat, küldött-
nek hivatalosan kijelöl' [1526] jelentés. Szár-
mazékai a *küldöz* [1518 k.], *küldemény* [1645],
küldetés [1790], *küldött* [1796], *küldöttség*
[1806], *küldönc* [1837–1841].

külföld [1585] Összetett szó. Előtagja a *kívül*
helyhatározószó régi nyelvi *kül* alakváltozata,
utótagja pedig a *föld* 'ország' főnév. Eredeti je-
lentése 'valamin kívül eső terület, ország' volt.
Hasonló szemléletre vö. *külváros* [1781] sza-
vunkat.

küllem [1846] Tudatos szóalkotással keletke-
zett a nyelvújítás korában. Származékszó, az
önállóan nem adatható *kül* szó *-em* névszó-
képzős alakja, a végződésre vö. *jellem*. Az alap-
szó elvonás *külföld*, *külön*, *külső* szavainkból.
A szó belseji *ll* magánhangzóközi helyzetben
nyúlt meg.

küllő [1211 tn. (?), 1395 k.] 'a kerékagya a
talppal sugarasan összekötő támasztórúd'. Va-
lószerűleg jövevényyszó egy török nyelvből a
honfoglalás előtti időből, vö. csagatáj *kegey*, ta-
tár *kigi*, kazah *kegey*: 'küllő'. A magyarba a tör-
ök szó *-lük*, *-lik* képzős származéka (**küyelük*)
kerülhetett. A szóvégi *ő* fejlődésére vö. *bölcső*.

külön [1372 u.] Megszilárdult ragos alakulat.
A *kívül* határozószó *kül* alakváltozatából kelet-
kezett a hol? kérdésre válaszoló *-n* helyhatáro-
zóraggal. Eredeti jelentése 'elkülönítve, más
helyen' lehetett [1474]. Elsőként 'külön-külön,
egyenként' jelentésben adatható. Melléknév-
ként a 15. században bukkan fel 'különböző,
eltérő' jelentésben [1456 k.].

különb [1372 u.] Megszilárdult ragos alakulat.
A 'különböző, eltérő' jelentésű *külön* mellé-
névből keletkezett *-b* fokjellel. Eredeti jelentése

'eltérő, különböző' volt [1372 u. (?), 1416 u.],
ebből alakult ki a 'többinél, másnál jobb' jelen-
tés [1372 u.]. A *különbözet* származék 'változat;
változatosság' [1416 u.], másodlagos 'különb-
ség' [1784] jelentése nyelvújítás kori fejlemény.
További származékai a *különbözik* [1416 u.],
különbőség [1531], *különböztet* [1585].

különb [1474] Megszilárdult ragos alakula-
t. A *különb* melléknévből keletkezett *-n* mód-
határozóraggal. Elsőként 'másképpen' jelentés-
ben adatható, ami az alapszó jelentéséből ala-
kult ki. Ebből jöttek létre a napjainkban hasz-
nálatos 'ellenkező esetben' [1518 k.], 'egyéb-
ként is' [1577 k.] jelentések.

különc [1792 (?), 1798] Tudatos szóalkotás-
sal keletkezett a nyelvújítás korában. Szárma-
zékszó, a *külön* 'különböző, eltérő' melléknév
-c névszóképzővel ellátott alakja, a képzőre vö.
bohóc. Keletkezését befolyásolhatta a német
Sonderling 'különc' főnév is.

külső [1216–1240 tn. (?), 1372 u.] Származék-
szó. A *kívül* helyhatározószó *kül* alakváltozatá-
nak *-ső* melléknévképzővel ellátott alakja, a
képzőre vö. *felső*. A főnévi 'megjelenés' [1808]
és 'külső felszín, oldal' [1819] jelentések a *külső*
forma, illetve a *külső felszín* szó szerkezetekből
alakultak ki jelentéstapadással.

külvilág [1794] Német mintára keletkezett
összetétel (*kül* + *világ*), vö. német *Außenwelt*
'külvilág' (*Außen* 'külső' + *Welt* 'világ'). Az elő-
tag 'kint' vagy 'valaminek a felületén' jelentés-
ben szerepel. Hasonló összetételek *küllalak* [1830
k.], *külpolitika* [1832], *külkereskedelem* [1844],
kültag [1887] szavaink. Nyelvújítás kori szavak.

kürt [950 k., tn. (?), 1405 k.] Ismeretlen eredetű.
Talán a *türlök* eredeti régi nyelvi *türk*, *türök*
alakváltozatával azonos eredetre vezethető
vissza. Elsőként törzsnévként adatható. A régi
magyar *Kürt* törzs ugyanis a sarzról és az eb-
ből készített fúvós hangszerről kaphatta a ne-
vét. A *kürt* és a *türlök* szavak később szóhasa-
dással elkülönültek egymástól. Igei származé-
ka a *kürtöl* [1508].

kürtő [1395 k.] Származékszó. A *kürt* főnév
-ő kicsinyítő képzős alakja. Elsőként 'vejsze'

jelentésben adatható, ma az építészetben 'füst-
elvezető csatorna, nyílás' [1533] jelentésben
használatos.

kürtőskalács [1787] Összetett szó. Előtagja
a *kürtő* 'kémény' főnév *-s* képzős alakja, utó-
tagja pedig a *kalács* főnév. Az elnevezés alapja
egyrészt a sütemény formája, másrészt pedig
elkészítési módja volt. A kürtőskalácsot ugyan-
is kéménnyel ellátott nyílt tűzhelyen sütötték.

küszöb [1395 k.] Bizonytalan eredetű. Talán
ősi jövevényyszó a permi alapnyelvből, vö. zürj-
jén *kosp* 'köz', votják *kusip* 'ugyanaz', *eskusip*
'küszöb'. Ezek ősspermi eredetűek, vö. zürjén
kos 'köz, távolság', mely a finn-permi **keske*
'ugyanaz, közép' főnévre vezethető vissza. Az
ősspermi *s* ~ magyar *sz* hangmegfelelés kölcsön-
zésre, nem pedig ősi egyezésre utal. A magya-
rázatot bizonytalanná teszi, hogy a szó csak a
votjokban van meg 'küszöb' jelentésben.

küzd [1395 k. (?), 1416 u.] Valószínűleg ősi,
ugor, talán finnugor kori szótó magyar képzés-
sel. A töre vö. vogul *kās-* 'versenyez', *kas* 'já-
ték, verseny', osztják *kēs-* 'versenyez', finn *kisa*
'párház, játék, láрма'. Ezek előzménye az ugor,
esetleg finnugor **käsa* 'verseny, játék; verse-
nyez, játszik' lehetett. A szóvégi *-d* gyakorító
igéképző. A *küzd* eredeti hangalakja *küszödik*
volt, melyben a második nyílt szótág magán-
hangzójának kiesésével az *sz* zöngésült, majd
később lekopott az *-ik* végződés is. Eredeti je-
lentése 'versenyez', illetve 'bajvívásban részt
vesz', ebből alakult ki az elsőként adatható
'harcol' jelentés. A szócsaládkhoz tartozik *küsz-
ködik* igénk is [1577 k.], mely *-ködik* visszaható
igéképzővel alakult az ősi szótóból. Eredeti je-
lentése ennek is 'versenyez; bajt vív' volt, ma
'bajlódik, vesződik' [1735], illetve 'belső har-
cot vív önmagával' [1750–1771] jelentésben
használatos. Származékai a *küzdés* [1395 k. (?),
1416 u.], *küzdelem* [1830].

kvadrát [1743] 'négyzet; négyzetméter' Német
jövevényyszó, vö. német *das Quadrat* 'négyzet',
der Quadrat 'ürkitöltő négyzet a nyomdai sze-
desben'. A német szó a latin *quadratum* 'négy-
zet' főnévre vezethető vissza. Elsőként nyel-
vünkben is 'négyzet' jelentésben adatható, ma
már csak a nyomdászatban használatos 'a sze-

ZAI CZ GÁBOR (főnök)
3p. 2006.
Eti. etimológiai tárház
Tinta 20, 8. oldal.